

Дмитро Слободянюк

Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Україна

ІДЕЇ ПРАВОСЛАВНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА І АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізується філософсько-антропологічне вчення П. Юркевича і його значення для формування моральної особистості. З'ясовано основоположні принципи православної антропології цього філософа. Встановлено основні положення вчення П. Юркевича про «серце». Розкрито виховний потенціал ідей православної антропології мислителя.

Ми в історії пережили цілі десятиліття безплідного заперечення тих чи інших форм і проявів духовності. Засуджувалися мислителі, ідеї яких суперечили марксистсько-ленінській філософії. Нині з'явилися умови для того, щоб ми нарешті могли черпати мудрість із усіх духовних джерел. Повертаються із забуття засуджені державною ідеологією імена. Серед них і П. Юркевич. Упродовж всього радянського періоду його філософська спадщина зазнавала упередженої критики, а ім'я замовчувалося. Православна антропологія мислителя являє собою неминущу гуманістичну цінність. Висока ідея духовності, притаманна його філософії, зробить кожного із нас мудрішим, терпимішим, дозволить з гідністю пройти через нелегкі випробування, які, безперечно, будуть у житті. Висвітлення ідейно-теоретичної спадщини мислителя максимально відповідає реальним духовним потребам сьогодення.

Творчість видатного українського філософа і педагога XIX ст. П. Юркевича (1826 – 1874) є яскравою сторінкою в історії вітчизняної філософської і педагогічної думки. Творча спадщина П. Юркевича є досить багатогранною, з великою кількістю оригінальних думок з проблем історії філософії, філософської антропології, гносеології, етики, філософії релігії і педагогіки. Ця творча спадщина і понині ще залишається недостатньо вивченою і малозадіяною в сучасний культуротворчий процес. Становище потрібно виправляти, адже П. Юркевич належить до тих видатних людей, які зробили істотний внесок у скарбницю вітчизняної культури.

Філософську спадщину П. Юркевича вивчали як українські, так і зарубіжні дослідники. Як про російського філософа про П. Юркевича писали А. Аксаков, Б. Яковенко, Е. Радлов, В. Введенський, М. Єршов, Я. Колубовський, Г. Флоровський, В. Зеньковський, Ф. Титов, О. Ключевський, В. Соловйов, Г. Шпет, О. Лосєв, М. Бердяєв, М. Лоський, В. Вишеславцев, П. Флоренський, А. Ходзицький. З матеріалістичних позицій П. Юркевича критикували представники російського революційного демократизму і народництва – М. Чернишевський, П. Ткачов, П. Лавров. Упереджена критика П. Юркевича мала місце і в працях радянських науковців – В. Богатова, О. Галактіонова, П. Никандрова, В. Губенка, І. Пантіна, І. Щипанова, М. Іовчука, Д. Острянина. Більш об'єктивно писали про філософську спадщину мислителя такі радянські автори, як О. Абрамов і Р. Гальцева.

Вагомий внесок у вивчення ідейно-теоретичної спадщини П. Юркевича внесли науковці української діаспори – Ю. Дивнич, Д. Чижевський, С. Ярмусь, І. Мірчук, О. Кульчицький, В. Янів, Т. Закидальський. Цінним є дослідження німецького вченого Р. Пітча.

Упродовж двох останніх десятиліть про філософську творчість П. Юркевича писали українські і російські автори: А. Арістова, Г. Горак, В. Горський, К. Дубровіна, М. Лук, А. Тихолаз, М. Запорожець, І. Бичко, В. Даниленко, С. Вільчинська, Н. Куценко, Т. Мот-

ренко, В. Гусев, В. Думцев, Л. Кудрик, О. Левченков, Г. Боровська, О. Сарапін, С. Єлістратов, В. Плужник, В. Шевченко, А. Кострюкова, О. Шинкаренко, В. Вандишев, М. Громов, М. Гагарін, І. Заїченко, Н. Мозгова, І. Огородник, І. Лисий, М. Русин, Ю. Федів, М. Ткачук, О. Лосєв, В. Рибачук.

Педагогічна спадщина П. Юркевича упродовж двох останніх десятиліть стала предметом наукового аналізу українських і російських дослідників – І. Зязюна, С. Зайцевої, В. Вихрущ, В. Ільїна, С. Кузьміної, Г. Сагач, Л. Стороженко, А. Плеханова, В. Летцева, М. Муравицької, І. Мойсеїва, Г. Чередніченко, І. Юрас, В. Фазана.

Проте філософсько-антропологічне вчення П. Юркевича потребує подальшого дослідження. Це дослідження уможливить краще розуміння того внеску у розвиток філософської і педагогічної теорій, який зробив своїми працями П. Юркевич.

Основною метою нашої статті є аналіз ідей православної антропології П. Юркевича і їх значення для виховання моральної особистості. Для реалізації цієї мети у статті вирішуються такі завдання: 1) з'ясується, до яких основних принципів зводиться православна антропологія П. Юркевича; 2) аналізуються основні положення «Філософії серця», яка є ядром антропологічного вчення мислителя; 3) розкривається значення ідей православної антропології П. Юркевича для виховання моральної особистості.

П. Юркевич народився 16 лютого 1826 року в селі Ліплява Золотоношського повіту Полтавської губернії (нині Черкаська область) у родині православного священика. По закінченні Полтавської семінарії вступає 1847 року до Київської духовної академії. У стінах академії він провів 14 років, які стали, поза будь-яким сумнівом, найбільш плідними для нього як філософа в його біографії. Академію він закінчив 1851 року. Цього ж року розпочав свою педагогічну діяльність, за рік отримав академічний ступінь магістра. У 1851 році його було призначено на посаду асистента інспектора академії, яку він займав два роки. Починаючи з 1857 року крім історії філософії П. Юркевич викладав також німецьку мову. У 1861 році він стає ординарним професором і, за рішенням Міністерства народної освіти, займає посаду професора кафедри філософії Московського університету. У Москві П. Юркевич працював також в Учительській семінарії військового командування. У названих навчальних закладах Москви він читав курси історії філософії, логіки, психології і педагогіки. З 1869 року до самої смерті – 4 жовтня 1874 року – він був деканом історико-філологічного факультету Московського університету.

Найважливішими філософськими і педагогічними працями П. Юркевича за Д. Чижевським є такі: «Ідея» (1859), «Матеріалізм і завдання філософії» (1860), «Серце і його значення в духовному житті людини, згідно вчення слова Божого» (1860), «Стосовно статей богословського змісту, вміщених у Філософському Лексиконі» (1861), «Докази буття Божого» (1861), «Мир з ближнім як умова християнського співжиття» (1861), «Із науки про людський дух» (1860), «Мова фізіологів і психологів» (1862), «Розум, згідно вчення Платона і досвід, згідно вчення Канта» (1865), «Гра прихованих сил» (1870), «Читання про виховання» (1865), «Курс загальної педагогіки» (1869) [1, с. 204].

П. Юркевич – мислитель, якого історики філософії вважають найвизначнішим представником Київської школи філософії [2, с. 117]. Як філософ П. Юркевич відрізнявся глибоким знанням історії філософії, новітніх для того часу течій і напрямків філософської думки. Їх осмислення стало для нього тією основою, спираючись на яку, прагнув виробити своє власне розуміння тенденцій розвитку філософської думки, дійсних досягнень та обмеженостей філософських систем, які історично виникли в період від Античності до сучасності. У своїх працях послуговувався досягненнями видатних мислителів Античності, Середньовіччя, Нового часу, німецької класичної філософії, критично переосмислюючи їх. Високо цінував Р. Декарта, Г. Лейбніца, І. Канта, Й. Фіхте, Ф. Шелінга, Г. Гегеля. Своєю діяльністю П. Юркевич засвідчив, що вітчизняна філософія дійшла пори духовної зрілості. Подальший розвиток української і російської філософії багато в чому був зумовлений

його ідеями. Зокрема філософія П. Юркевича справила величезний вплив на таких філософів: В. Соловйова, С. Трубецького, С. Булгакова, С. Франка, М. Лоського, В. Зеньковського. Головна сфера філософських інтересів П. Юркевича – антропологія. Мислитель створив свій варіант філософської антропологічної системи, якій пізніше дослідники його творчості дали назву «філософія серця» [1, с. 189]. «Філософія серця» займала центральне місце у філософському світогляді П. Юркевича.

Розглядаючи проблеми походження людини, її сутності, місця і ролі в історичному процесі і в Космосі в цілому, філософська антропологія того часу виробила кілька концепцій.

Матеріалістична філософія відстоювала ідею єдності людського організму і таким чином намагалася подолати дуалізм тілесного і духовного. Один із виразників такої точки зору М. Чернишевський стверджував, що духовне – це лише видозмінене матеріальне. Цей мислитель був переконаний, що з часом можна буде вирішувати усі проблеми духовного життя людини. Потрібно тільки, на його думку, як слід вивчити фізіологічні процеси в організмі людини.

Ідеалістична філософія Нового часу запропонувала свій підхід до проблеми людини. Зокрема І. Кант зазначав, що «визначення провідних родових ознак людини» – це основне завдання філософської антропології. Найсуттєвішою родовою ознакою людини цей мислитель вважав її розум і здатність до пізнання. Г. Гегель розглядав людину як вияв роду людського і як ступінь саморозвитку і самопізнання абсолютної ідеї.

П. Юркевич, спираючись на ідеї Біблії та вчення священних авторів, розробив своє філософсько-антропологічне вчення. До основних принципів православної антропології мислителя належать такі: 1) людина не є продуктом еволюції тваринного світу, а створена Богом «згідно з власною неподільною природою як окрема і індивідуальна особистість»; 2) сутність людини – наявність в неї духу, а не наявність родових загальних ознак (уяви, розуму, волі); 3) кожна людина є індивідуально неповторною, її душа має свої особливості і своєрідний розвиток; 4) свобода – це здатність людини як духовної істоти піднятися вище причинно-наслідкових зв'язків, протистояти інстинктам, які лежать в її біологічній природі; це можливість самовизначитись у своїй діяльності і робити моральний вибір; 5) людина, будучи духовною і вільною істотою, є відповідальною за кожну свою думку і вчинок; 6) людина покликана переносити свій духовний стан у зовнішній світ і цим самим виконувати одну із основних заповідей Бога – «установлення миру, загальної приязні та братерства між людьми».

Антропологічне вчення П. Юркевича містить розробку мислителем ідеї «серця». Проаналізуємо, до яких основних положень зводилась «філософія серця» мислителя і чому вона стала методологічною основою всієї його ідейно-теоретичної спадщини. Основні засади «філософії серця» П. Юркевич виклав у праці «Серце і його значення в духовному житті людини, згідно з вченням слова Божого» [3, с. 73-115]. У цій праці ним розгорнута цілісна філософсько-антропологічна концепція про серце як визначальну основу фізичного та духовного життя людини. Спираючись на авторитет Святого Письма, П. Юркевич утверджує:

- «Серце є хранитель і носій усіх тілесних сил людини» [3, с. 73];
- «Серце є осереддя душевного і духовного життя людини» [3, с. 74];
- «Серце є містилице всіх пізнавальних дій душі» [3, с. 74];
- Серце породжує слово («позаяк слово є явлення або вираження думки, то й воно виходить із серця») [3, с. 75];
- «Серце є осереддя багатоманітних душевних почувань, хвилювань і пристрастей» [3, с. 76];
- «Серце є осереддя морального життя людини» [3, с. 76].

У раціонально-метафізичних побудовах П. Юркевича серце набуває філософського концепту. Спираючись на спеціально підібрані і впорядковані висловлення зі Святого

Письма, а також використовуючи результати наукових досліджень у галузі психології та філософії, П. Юркевич усебічно обґрунтовує значення серця в людському житті, говорить про серце як про онтологічний корінь буття людини і передумову пізнання. Вчення П. Юркевича про роль серця у пізнанні може бути виражене у наступних тезах: 1) серце виражає і розуміє такі духовні стани, які в силу своєї духовності і життєвості недоступні для відстороненого знання розуму, тобто переживання світу багатше від знання про нього; 2) щоб стати діяльною силою духовного життя, знання повинно проникнути до серця й увійти в цілісний стан душі (отже, процес пізнання включає в себе й відношення до пізнаних явищ, що означає єдність гносеологічного і аксіологічного підходів в осмисленні дійсності).

У житті серця – переживаннях, почуттях і реакціях, а не в думці з її формою всезагальності, знаходить вираження індивідуальність особистості. З цих позицій П. Юркевич виступає проти ідеї самозаконня (автономії) людського розуму, яка лежить в основі німецької класичної філософії, проти інтелектуалізму нових часів, який вбачає в раціональному началі сутність людини. Мислитель підкреслює, що «не дерево пізнання є дерево життя», розум є лише вершина, а не корінь духовного життя людини. Голова (розум) має в нього значення органа посередницького між цілісним еством душі й тими впливами, яких вона зазнає ззовні. Явища душевної діяльності у голові ще не вичерпують цілого ества душі. Існує ще деяка первинна духовна сутність, яка потребує згаданого посередництва й урядувальної дії голови. Ця первинна духовна сутність має своїм щонайглибшим органом серце. Отже, за П. Юркевичем, голова (розум) керує, планує, диригує, але серце – породжує. Серце уможливує буття цілісного світу людського духу. До нього входять не тільки моральні переживання, почуття, пристрасті, а й акти пізнання (тільки не взяті як процес дискурсивного мислення, а як акти осягнення). Серце містить у собі і неусвідомлений досвід, позасвідоме. Глибину серця не можна визначити, оскільки воно є невичерпним джерелом. Серце ховає у собі досвід, який не піддається раціональним вимірам. Саме це дає підставу називати його джерелом душевного життя. Глибина серця і є душа людини. За П. Юркевичем, вона безсмертна і вічна, а тому є вічною і безсмертною людиною.

У філософії релігії П. Юркевича серце є природною основою релігійності людини, джерелом релігійної віри, релігійного почуття та органом богопізнання і богоспілкування. Мислитель розуміє пізнання Бога у дусі православ'я. Сердечна любов у нього виступає пізнавальною і об'єднуючою силою.

Найважливішим завданням суспільства є виховання моральних особистостей. У цій справі важливо використовувати як вітчизняний, так і зарубіжний педагогічний досвід. Значну роль у вирішенні цієї проблеми спроможне відігравати і філософсько-антропологічне вчення П. Юркевича.

Авторитетне довідникове видання зазначає: «Моральна особистість – суб'єкт моральної діяльності. Людина стає моральною особистістю, коли вона добровільно підпорядковує свої дії моральним вимогам суспільства, усвідомлює їх зміст і значення, здатна ставити перед собою моральні цілі і приймати рішення, враховуючи конкретні обставини, самостійно оцінювати свої вчинки і дії оточуючих, виховувати себе (самовиховання)» [4, с. 160].

Поняття моральної особистості – одна із важливих категорій етики, яка тісно пов'язана з такими поняттями, як «обов'язок», «відповідальність», «самосвідомість», «совість», «самооцінка», «гідність», «переконання».

Індивідуалістична етика, як правило, зводить проблему моральної особистості до теоретичного доказу здатності індивіда самостійно (незалежно від суспільства) формулювати для себе вимоги моралі. Марксистська етика вважає, що для розвитку по-справжньому моральної особистості необхідно створити соціальні умови. П. Юркевич був переконаний, що для виховання моральної особистості слід керуватися ідеями православної антропології.

П. Юркевич при розгляді моральних проблем теж виходив з позицій власної «філософії серця». Кордоцентризм, кордоцентрична релігійність, персоналістично-християнський склад мислення з притаманним йому пафосом особистості й перевагою екзистенціально-антропологічної проблематики – суттєві риси його філософії моралі. Мислитель наголошує на важливому значенні християнської моралі для потреб практичної філософії. «Філософія серця» П. Юркевича, що базується на Святому Письмі і творах Отців церкви, заперечує в етиці утилітаризм і «розумний егоїзм», а також формалізм і ригоризм, вказує на наявність в людському дусі передумов для безкорисливих вчинків і називає критерії для їх моральної оцінки. Гуманістичний зміст «філософії серця» в тому, що в ній визнається безумовна цінність кожної людської індивідуальності, свобода її самовизначення. Ця філософія проголошує серце основою морального життя людини. Аналіз творчої спадщини П. Юркевича взагалі, і зокрема його філософсько-антропологічного вчення, дозволяє стверджувати, що український мислитель завдяки своїм персоналістичним акцентам випередив розвиток деяких антропологічних напрямків (екзистенціалізму, персоналізму) у філософії ХХ століття [5, с. 603]. Проте зауважимо, що у багатьох моментах (визнання влади людини над собою, самоконтролю на основі самосвідомості, цілеспрямованої організації життя і т.ін.) П. Юркевич залишається у межах класичного розуміння моральності, не заперечує важливої ролі розуму в моральному становленні людини. У своїй творчості мислитель виразив ідеал зовнішньої і внутрішньої гармонії, проголосив рівновагу «голови» і серця, розуму і віри запорукою моральної цілісності особистості.

У педагогічній концепції П. Юркевича його філософська ідея цілісності людського духу знайшла своє продовження в ідеї цілісної освіти духу (освіти розуму, серця і волі). Мислитель розглядає людину як самоцінну особистість, яка розвивається за вічними законами і нормами, і єдиним ідеалом для зростання якої є божественна досконалість. Християнській етиці він відвів почесне місце поряд з іншими педагогічними джерелами [3, с. 86]. Філософ указав на необхідність підпорядкування розуму, серця і волі найвищій ідеї добра. У вихованні він стоїть на позиціях природовідповідності і моральної свободи. За П. Юркевичем гуманізм – це християнський гуманізм, який має міцні духовно-моральні підвалини. Педагог наголошує на необхідності гуманізації освіти. Останню він розумів як переорієнтацію освіти на моральну особистість людини з метою максимального розкриття, вдосконалення і гармонізації всіх її сутнісних сил. Слід відзначити посилену увагу науковця до так званих «гуманних» наук. Зміст останніх, на його думку, є одкровенням морального, релігійного та естетичного життя людського духу. Особливе місце серед «гуманних» наук, на думку вченого, належить філософії. П. Юркевич також вказував на необхідність інтеграцій наук, відповідно до їх спорідненості в єдиній вищій істині, що означає взаємодоповнюваність релігійного, філософського і конкретно наукового знання. За П. Юркевичем освіта є багатостороннім процесом духовного становлення людини. Останнє повинно здійснюватися через подолання відчуженого змісту освіти від живої людської особистості і від її моральної сутності. Моральний потяг, який людина відчуває до іншої людини, на думку науковця, потребує реалізації у спілкуванні і співпраці з іншими. П. Юркевич вважав, що виховувати людяність можна різними засобами, але головний серед них – релігійна віра. Учений розрізняє ідею добра (розуміння морального вчинку), любов до добра (прагнення робити добро) і людяність як стрижневу якість людини. Для практичного вирішення проблем морального виховання необхідне органічне поєднання, взаємодоповнення, взаємозбагачення Розуму, Серця, Волі. П. Юркевич наголошував на необхідності формувати у вихованців особистісне ставлення до моральних ідей, понять, фактів.

Перше питання будь-якої педагогічної теорії – питання про мету виховання, виховний ідеал – П. Юркевич розв'язує з позиції гуманістично спрямованої християнської педагогіки. Мета виховання у нього збігається з метою життя. Мета і сенс життя, за пе-

реконанням ученого, полягають у вдосконаленні людини, її морально-добросочесного характеру, її волі у виконанні морального обов'язку. Дослідник педагогічних ідей П. Юркевича І. Юрас пише: «Ціль виховання педагог формулює на основі врахування “трьох начал виховання”: особливостей духу вихованця; необхідності виконання ним обов'язку у відношенні до церкви, родини, держави; його майбутнього покликання» [6, с. 187]. Таким чином, мета виховання обґрунтована П. Юркевичем з позиції загальнолюдських, християнських цінностей.

«Виховання серця» (виховання людини) – давня традиція української педагогіки. Істотний внесок у її розвиток зробив своєю «філософією серця» П. Юркевич. Ця традиція була далі розвинута в наукових підходах К. Ушинського, М. Пирогова, Г. Ващенко, А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Захаренка та інших, одержала подальше наукове обґрунтування в творчості сучасних філософів і педагогів як «філософія людини».

Аналіз творчої спадщини П. Юркевича свідчить, що він увійшов у історію філософії головним чином завдяки своєму філософсько-антропологічному вченню. Ідеї православної антропології мислителя не втратили своєї актуальності і повною мірою можуть бути задіяні для виховання підростаючого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Чижевський Д. – К. : «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 230 с.
2. Зеньковский В.В. История Русской философии : в 2 т. / В.В. Зеньковский. – Л. : МП «Эго» и др., 1991. – Т. 1. – Ч. 2. – 279 с.
3. Юркевич П.Д. Серце і його значення в духовному житті людини, згідно вчення слова Божого // Юркевич П.Д. Вибране / Юркевич П.Д. – К. : Абрис, 1993. – 416 с.
4. Словарь по этике / [под ред. А.А. Гуссейнова и И.С. Кона]. – 6-е изд. – М. : Политиздат, 1989. – 447 с.
5. Гальцева Р. Юркевич П.Д. / Р. Гальцева // Философская энциклопедия / [гл. ред. Ф.Н. Константинов]. – М. : Советская энциклопедия, 1970. – Т. 5. – 740 с.
6. Юрас І. Памфіл Данилович Юркевич // Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагогів : [підручник] / А.М. Бойко, В.Д. Бардінова та ін.; під заг. ред. А.М. Бойко. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – С. 180-207.
7. Закидальський Т.Д. Поняття серця в українській філософській думці / Т.Д. Закидальський // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 8. – С. 127-138.
8. Історія філософії. Словник / [за ред. В.І. Ярошовця]. – К. : Знання України, 2005. – 1200 с.
9. Плеханов А.В. П.Д. Юркевич – філософ і педагог / А.В. Плеханов // Советская педагогика. – 1991. – № 12. – С. 84-89.

Дмитрий Слободянюк

Идеи православной антропологии Памфила Юркевича и актуальные проблемы формирования моральной личности

В статье анализируется философско-антропологическое учение П. Юркевича и его значение для формирования моральной личности. Выяснены основополагающие принципы православной антропологии этого философа. Установлены основные положения учения П. Юркевича о «сердце». Раскрыт воспитательный потенциал идей православной антропологии мыслителя.

Dmitriy Slobodianiuk

Ideas of Orthodox Anthropology of Pamfil Yurkevich and Issues of the Day of Forming of Moral Personality

In the article the philosophical-anthropological studies of P. Yurkevich and his value are analysed for forming of moral personality. It is found out what fundamental principles orthodox anthropology of this philosopher is erected to. The substantive provisions of studies of P. Yurkevich are set about a «heart». An educate potential of ideas of orthodox anthropology of thinker is exposed.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2009.